

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

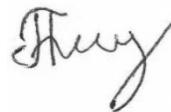
ПОЛИВАНА АЛІНА СЕРГІЇВНА

УДК 378.017.4«19/20» (043.3)

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
(60-ТІ РОКИ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

ВІННИЦЯ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі педагогіки та професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Давидюк Марина Олександрівна,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
доцент кафедри педагогіки та професійної освіти

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Лавріненко Олександр Андрійович
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Національної академії педагогічних наук України
імені академіка І.А. Зязюна,
завідувач відділу теорії і практики
педагогічної освіти

кандидат педагогічних наук
Пріма Дмитро Анатолійович
Східноєвропейський національний університет,
старший викладач кафедри соціальної роботи та
педагогіки вищої школи

Захист відбудеться «26» травня 2020 року о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 05.053.01 Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21100, м. Вінниця, вул. Острозького 32 корпус № 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, вул. Острозького 32) та на сайті університету за адресою www.vspu.edu.ua.

Автореферат розісланий «24» квітня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Коломієць А. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми дослідження. Взаємини людини із суспільством складні й багатогранні. Розвиток людства не є прямим, лінійним процесом, у ньому багато колізій і протиріч, конфліктів і суперечностей. В Україні з моменту здобуття незалежності для громадянської соціалізації молоді створені умови, що вимагають нових форм, методів і тенденцій формування громадянської культури прийдешніх поколінь. З одного боку, пріоритет загальнолюдських цінностей, прагнення політиків долучити Україну до різних міжнародних організацій, відкриття кордонів, діяльність на території держави значної кількості міжнародних фондів, релігійних організацій, благодійних спілок, з іншого боку – посилена увага до громадянської освіченості й культури формування громадянського суспільства. Така ситуація визначає актуальність окреслення концептуальних засад громадянського виховання молодого покоління, виявлення тенденцій формування громадянської культури студентства як найбільш чутливої до соціальних процесів частини молоді.

Вивчення проблем формування сучасної громадянської культури молоді в суспільстві перехідного типу, яким нині є український соціум, не викликає сумнівів, оскільки йдеться про історичний вибір шляху розвитку. Право вибору за собою залишає студентська молодь. Недостатній рівень засвоєння демократичної політичної культури є однією з причин відчуження молоді від суспільно-політичних процесів в українській державі. Суспільство не може бути громадянським, а держава – правовою, якщо одна із соціальних груп цього суспільства виключена з системи політико-владних відносин. Утвердження нового типу соціокультурних відносин, у тому числі й політичних, передбачає не тільки опанування молоддю всіма формами людської життєдіяльності, що сформувались у період її соціалізації, а й творення нових, які найбільше відповідають потребам часу. Роль і можливості закладу вищої освіти в цьому аспекті вивчені недостатньо. Суть наукової проблеми дослідження полягає у з'ясуванні ролі освіти (у нашій роботі – вищої педагогічної школи) як соціального інституту в процесі формування громадянської культури студентської молоді.

Теоретичні основи громадянського виховання викладено в роботах Ю. Авер'янова, А. Гаязова, А. Гаджиєва, Л. Беляєвої, Б. Вульфа, Н. Іванової, В. Князева, В. Лугового, М. Поташника, М. Рогозіна, М. Рожкова, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука. Окремі соціальні й політичні аспекти громадянського виховання молоді розглядали Л. Аманбаєва, І. Бех, А. Мудрик, М. Нікандров, Г. Філонов, Є. Ямбург та ін. Закономірності процесу формування громадянської свідомості як важливої складової загального розвитку особистості стали предметом вивчення багатьох теоретиків та практиків педагогічної і психологічної галузей (О. Дубасенюк, І. Ільїнський, І. Кон, А. Макаренко, І. Мар'єнко, В. Плахтєєва, М. Пряжников, В. Сухомлинський, Г. Філонов). Виявленню умов формування громадянськості школярів присвячено роботи І. Андрухи, В. Арешонкова, Є. Бондаревської, Г. Гревцевої, Т. Іванової, П. Ігнатенка, Л. Карцева, Л. Крицької, В. Муханова, В. Поплужного, О. Сухомлинської та ін. Принципи формування громадянськості проаналізовано в дослідженнях О. Кочетова, І. Молодцової, Н. Савотіної. Форми організації, сутність

і механізми формування громадянської позиції молоді схарактеризовано у працях Н. Браташ, П. Вербицької, І. Кориної, О. Мартинюк, Т. Мерцалової, І. Молодцової, Ю. Рудіна, М. Чельцова. Особливості політичної соціалізації і формування соціально-психологічних установок молоді досліджували філософи й соціальні психологи (І. Белоконь, В. Москаленко, Т. Поснова). Проблемам громадянського виховання студентів закладів вищої освіти присвячено роботи З. Красноока, Т. Кухневич, М. Чельцова. Науковими колективами під керівництвом О. Сухомлинської та Р. Арцишевського розроблено концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності й становлення цінностей громадянського суспільства.

Водночас актуальною залишається проблема формування громадянськості студентства. Відсутні комплексні дослідження, присвячені розкриттю особливостей розвитку громадянської позиції студентів педагогічних закладів вищої освіти України, зокрема 60-тих років ХХ – початку ХХІ століття, що характеризувалися пролонгованою політичною й економічною кризою. Також немає досліджень, присвячених особистісним детермінантам громадянської культури студентів, зокрема майбутніх учителів. В умовах, коли суспільство відчуває гостру потребу в соціально активній студентській молоді, готовій до адекватного громадянського самовизначення, заклади вищої освіти педагогічного профілю приділяють недостатньо уваги громадянському вихованню студентської молоді.

Ураховуючи вимоги до підготовки майбутніх учителів, що цілісно відображені у Законі «Про освіту» (2017 р.), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», Законі про середню освіту (2020 р.) та Концепції розвитку педагогічної освіти, сучасна освіта потребує вчителя, який розглядається у системі освіти як цілісна *особистість*, усебічно розвинена, здатна до критичного мислення; *патріот* з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний ухвалювати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини; *інноватор*, здатний змінювати довколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, вчитися впродовж життя.

Результати вивчення нормативно-правових документів та історико-педагогічних праць із проблеми формування громадянської культури молоді дозволили виявити низку суперечностей, що загострюються в умовах сучасної дійсності, зокрема між:

- змістом понять (громадянськість, громадянська спрямованість, громадянське виховання, громадянська компетентність, громадянська позиція) у різні історичні періоди;
- необхідністю збереження історико-педагогічного досвіду формування громадянської культури майбутніх учителів і недостатнім критичним осмисленням та узагальненням цього досвіду в педагогічній науці й практиці;
- значними теоретичними і практичними досягненнями педагогів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) й неналежним науковим обґрунтуванням можливостей творчого впровадження їх в освітньо-виховну практику сучасних закладів вищої педагогічної освіти;

– нагальною потребою в оновленні змісту, форм, методів та засобів формування громадянської культури майбутніх учителів у сучасних закладах вищої педагогічної освіти і фрагментарним використанням набутого історичного досвіду формування громадянської культури студентів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття).

Актуальність і необхідність ґрунтовного історико-педагогічного аналізу генези формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.), потреба впровадження історичного досвіду в освітній процес сучасних закладів вищої педагогічної освіти, а також відсутність комплексного дослідження із проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів зумовили вибір теми дослідження: **«Формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках реалізації науково-дослідної теми кафедри педагогіки та професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (0115U002571) «Теоретико-методичні засади формування загальнопедагогічної компетентності сучасного вчителя у контексті становлення європейського простору вищої школи».

Тема дисертації затверджена Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 8 від 21 січня 2015 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України протокол № 4 від 20 червня 2017 р.

Мета дослідження полягає в здійсненні ретроспективного аналізу формування громадянської культури майбутніх учителів упродовж 60-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.; обґрунтуванні прогресивного досвіду освітньої практики формування громадянської культури майбутніх учителів і можливостей його використання у сучасній педагогічній освіті України.

Завдання дослідження:

1. Здійснити історико-педагогічний та історіографічний аналіз генези формування громадянської культури майбутніх учителів впродовж 60-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.

2. Теоретично обґрунтувати періодизацію формування громадянської культури майбутніх учителів у досліджуваній період.

3. Розкрити зміст, організаційні форми і методи формування громадянської культури майбутніх учителів у педагогічних закладах освіти України визначеного періоду.

4. Схарактеризувати тенденції формування громадянської культури майбутніх учителів впродовж 60-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.

5. Визначити перспективи творчого використання прогресивних ідей та історичного досвіду формування громадянської культури майбутніх учителів в умовах інноваційного розвитку освітньої галузі України.

Об'єкт дослідження – громадянська культура майбутніх учителів в історичному поступі.

Предмет дослідження – зміст, методи й організаційні форми формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) у педагогічних закладах вищої освіти України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 60-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.). Нижня межа (60-ті роки ХХ ст.) пов'язана з прийняттям ЦК КП України і Радою Міністрів УРСР постанови «Про заходи з забезпечення загальноосвітніх шкіл учительськими кадрами» (1961 р.), у якій зазначалось, що підготовка значної кількості висококваліфікованих учителів є запорукою успішного розвитку народної освіти, тому планувалося збільшити, відповідно до потреб народного господарства, набір в педагогічні навчальні заклади, зміцнити їх матеріальну базу, створити всі необхідні умови для підвищення теоретичної і методичної кваліфікації майбутніх учителів, зокрема їхньої професійної культури.

Вибір верхньої хронологічної межі зумовлені затвердженням «Концепції національного виховання студентської молоді» (2009 р.), у якій зазначалось, що відповіддю на виклики сучасного світу має стати створення цілісної системи національного виховання студентської молоді, яке формуватиме ядро української інтелігенції на основі національної ідеї.

Територіальні межі дослідження охоплюють сучасну Україну; основні акценти зроблено на змісті, формах і методах формування громадянської культури у педагогічних закладах вищої освіти України.

Концептуальні засади дослідження. В основу наукового пошуку, що характеризується складністю, суперечливістю, неперервністю, впливом суспільно-політичних, соціально-економічних і психолого-педагогічних чинників, було покладено системно-хронологічний підхід. Визначальними домінантами формування громадянської культури майбутніх учителів для нас стали: культура як складна, відкрита, дифузна, самоорганізуюча система, що охоплює різні боки взаємодії людини з іншими людьми, із самим собою, з природою і суспільством; сучасна полікультурна освіта, покликана закласти громадянське начало в людині, сформувати в ній прагнення до самовдосконалення і саморозвитку, до збагачення свого духовного, етично-морального статусу, здатного відродити культуру, економіку, змінити навколишню дійсність; принцип історизму з його основоположною ідеєю висвітлення творчих надбань теоретиків і практиків вітчизняної і зарубіжної педагогічної науки, які впродовж багатьох століть зреалізовували ідеї формування громадянської культури в системі професійної підготовки вчителів; принцип періодизації формування громадянської культури майбутніх учителів із 60-х років ХХ ст. – до початку ХХІ ст. із забезпеченням логіко-системної послідовності у розвитку уявлень про творчі наукові підходи до розв'язання проблем змісту, організаційних форм і методів формування громадянської культури майбутніх учителів.

Методи дослідження: ретроспективний, логіко-системний аналіз – для обґрунтування основних концептуальних засад формування громадянської культури майбутніх учителів; хронологічно-системний і проблемно-пошуковий методи – для обґрунтування періодизації і наукового висвітлення еволюції ідей формування громадянської культури у системі професійної підготовки майбутніх

учителів вищими педагогічними закладами освіти України розглядуваного історичного періоду; персонологічно-біографічний метод – для вивчення внеску теоретиків і практиків педагогічної галузі 60-років ХХ ст. – початку ХІХ ст. в царині формування громадянської культури майбутніх учителів; проблемно-генетичний метод – для обґрунтування положень щодо впровадження ідей та історичного досвіду формування громадянської культури майбутніх учителів визначеного історичного періоду в освітньо-виховну практику сучасних закладів вищої педагогічної освіти.

Джерельною базою дослідження стали нормативно-правові акти; статистичні джерела, довідкові видання; архівні джерела; монографії та навчальні посібники; дисертації.

У процесі дослідження було використано періодику 60-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст., зокрема матеріали педагогічних періодичних видань («Советская педагогика», «Комсомольская правда», «Правда України», «Корчагінець», «Учительская газета» та періодичні видання епохи незалежності України – «Педагог», «Директор школи», «Рідна школа», «Український історичний журнал» тощо), а також праці з історії освіти і педагогічної думки України, наукові статті сучасних авторів із досліджуваної проблеми.

Джерельною базою дисертації стали матеріали із фондів Державного архіву Вінницької області (ДАВіО) (ф.Р-5050, ф. 4897, ф. Р-5371), Державного архіву Хмельницької області (ДАХМО) (ф. Р-302), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ф.1, ф.7), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. Р-2, ф.166). Усього опрацьовано близько 50 архівних документів.

Для підготовки дисертації використано матеріали Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені К. А. Тімірязєва, наукової бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

– у вітчизняній педагогічній науці розглянуто генезу формування громадянської культури майбутніх учителів у 60-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ століття; визначено основні періоди формування громадянської культури майбутніх учителів з урахуванням соціально-політичних, економічних і культурних чинників: І-й період – 1961-1970 рр., ІІ-й період – 1971-1990 рр., ІІІ-й період – 1991-2009 рр.; з'ясовано сутність, характерні особливості та закономірності кожного з періодів, їх наступність і взаємозалежність; визначено складники громадянської культури майбутніх учителів в історичній ретроспективі; обґрунтовано особливості формування громадянської культури майбутніх учителів та з'ясовано їх зміст; окреслено «ідеологічну» (1961-1970 рр.), «суспільно-політичну» (1971-1990 рр.) та «націєтворчу» (1991-2009 рр.) тенденції формування громадянської культури майбутніх учителів;

– обґрунтовано закономірності формування громадянської культури

майбутніх учителів із використанням історико-педагогічної спадщини, вітчизняного та зарубіжного досвіду в освітянській практиці задля розбудови та вдосконалення освітнього процесу в сучасних ЗВО України.

Уточнено зміст понять «громадянське виховання», «громадянське суспільство», «соціалізація», «громадянська культура», «громадянська культура майбутнього учителя».

До наукового обігу введено 12 маловідомих джерел.

Подальшого розвитку набули положення щодо використання історичного досвіду та впровадження ретроінновацій для формування громадянської культури майбутніх учителів з метою модернізації освітньої системи в сучасній Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні й апробації історико-педагогічного нарису «Громадянська культура студентів вищих педагогічних закладів освіти України (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)», адресованого науковцям, викладачам, аспірантам і студентам педагогічних спеціальностей для поглиблення знань з теорії та історії педагогіки, культурології, історичного краєзнавства і українознавства.

Одержані результати можуть слугувати основою для подальших наукових розробок змісту дисциплін: «Методика виховної роботи», «Основи педагогічної майстерності», «Історія педагогіки», «Соціальна педагогіка», «Педагогіка вищої школи». Результати дослідження можуть бути використані в процесі написання монографій, підручників та посібників із теорії та історії педагогіки та підготовці лекційних і практичних занять із фахових та історико-педагогічних дисциплін для майбутніх педагогів.

Упровадження ретроінновацій для формування громадянської культури майбутніх учителів ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях, духовності й утверджує, відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2015-2019 рр.), наукових конференціях різного рівня:

– *міжнародних*: mezdinarodnej vedeckej-praktika Inovativny vyskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace (Sladkovicovo: Vysoka skola Danubius, 2017); XIII International scientific and practical conference «Cutting-edge science – 2018» (Sheffield. Science and education 2018); Materialy XIV Miedzynarodowej naukow-praktycznej konferencji «Wykształcenie i nauka bez granicy - 2018» (Przemysl, Nauka i studia 2018); XIV міжнародна науково-практична конференція «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» Техно Проф Інформ (Вінниця 2018);

– *всеукраїнських*: III Всеукраїнська конференція молодих учених і студентів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень – 2014» (Вінниця 2015); IV Всеукраїнська конференція молодих учених і студентів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень – 2015» (Вінниця 2015);

– звітних науково-практичних конференціях викладачів, аспірантів і докторантів Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (Вінниця, 2015, 2016, 2017, 2018).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 12 наукових публікаціях, з яких: 5 статей у наукових фахових виданнях України, 3 – у зарубіжних виданнях, 3 – у інших наукових часописах.

Структурний обсяг дисертації. Робота складається з анотації української та англійською мовами, переліку скорочень, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел усього 359 найменування, з них 13 – іноземними мовами) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 241 сторінку, основний зміст викладено на 192 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні межі дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення; проаналізовано джерельну базу, висвітлено методи й обґрунтовано історіографію дослідницького пошуку, наведено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні та соціально-економічні засади формування громадянської культури майбутніх учителів упродовж 60-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.»** – визначено теоретико-методологічні засади дослідження, зокрема схарактеризовано чотири рівні (філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний) формування громадянської культури майбутніх учителів; представлено такі методологічні підходи – цілісний, історико-хронологічний, системний, особистісно-орієнтований, компетентнісний, соціологічний, культурологічний, аксіологічний; узгоджено загальнонаукові принципи науковості, історизму, об'єктивності, культуровідповідності, системності, що дали змогу проаналізувати особливості та закономірності формування громадянської культури молоді, зокрема майбутніх учителів; запропоновано емпіричні, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Історіографічний аналіз формування громадянської культури в системі вищої освіти (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) сприяв ґрунтовному вивченню історико-педагогічних джерел, а саме – нормативно-правових актів; статистичних джерел, довідкових видань; архівних джерел; монографій і навчальних посібників; дисертацій; матеріалів періодики.

Уточнено значення понять «громадянське виховання», «громадянське суспільство», «громадянська культура», а також «громадянська культура майбутніх учителів». Виокремлено основні складники громадянської культури майбутніх учителів, а саме: громадянську освіченість, систему цінностей, громадянську поведінку та громадянський світогляд.

З'ясовано, що «громадянська культура майбутніх учителів» – це сукупність громадянських цінностей, знань і почуттів, поведінкових патернів, що мотивує та стимулює їх до суспільно-політичної активності для самовдосконалення й розвитку

держави.

На основі авторських критеріїв (конкретно-історичні: суспільно-політичний, соціально-економічний і культурно-освітній розвиток України; нормативно-правові: постанови урядів, законодавчі акти з проблем навчально-виховного процесу у системі вищої освіти СРСР та УРСР; ідейно-педагогічні: розвиток системи вищої освіти СРСР та УРСР; образи студентів політичних епох; парадигмальні: зміна підходів до освітнього процесу впродовж 60-х років ХХ – початку ХХІ століття, зокрема її мети, цілей, змісту і складників громадянської культури майбутніх учителів) обґрунтовано періодизацію формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття), що охопили окремі частини політичних епох, а саме: I-й період – 1961-1970 рр. – «Час ідеології у радянській педагогічній науці» – характеризувався посиленням ролі ЛКСМУ і романтизацією виховання громадянських якостей майбутніх учителів під контролем Комуністичної партії. У межах означеного періоду майбутній учитель почувався «заручником ідеологій влади»; ціннісними домінантами у формуванні громадянської культури майбутніх учителів були відданість справі комунізму, любов до радянського народу, зокрема «майбутніх будівників комунізму»; II-й період – 1971-1990 рр. – «Еволюція радянської педагогічної науки і суспільна користь», де майбутньому вчителю відведено роль «відновника народного господарства»; ціннісними домінантами формування громадянської культури майбутніх учителів були відновлення народного господарства, набуття кваліфікації, стимулювання соціальної активності студентства. Незважаючи на прагнення втримати освітню теорію та практику в рамках постулатів марксистсько-ленінської ідеології, радянська педагогічна наука еволюціонувала, розвивалася, ускладнювалася, модернізувалася через реформи-контрреформи, коли до освіти і науки сформувалися нові ціннісні підходи, що на наступному етапі розвитку ставали базовими; III-й період – 1991-2009 рр. – «Зародження національної української педагогічної науки» – характеризувався зміною пріоритетів і соціальних установок студентства, упровадженням нових теоретичних концепцій і практичних підходів до формування громадянської культури майбутніх учителів. У межах цього періоду студент педагогічного закладу вищої освіти постає як майбутній «учитель – новатор» з притаманними йому ціннісними орієнтаціями, усвідомленням власного «Я-патріота Української держави», провідника національної ідеї, який має активну громадянську позицію і високий рівень громадянської культури.

Історіографічний та історико-педагогічний аналіз формування громадянської культури майбутніх учителів у 60-х роках ХХ – на початку ХХІ століття увиразнив образи та ціннісні орієнтації цього процесу та засвідчив громадянську активність молоді на зламі політичних епох, набуття виключної актуальності громадянської культури у зв'язку із формуванням свідомості молоді в умовах деідеологізації, відходу від чітких указівок держави, стандартного, однакового для всіх рівня життя. Прагнення до прагматизму й індивідуалізму сприяли розвитку молодіжної ініціативи, самореалізації молодого покоління. Цей період вирізнявся пошуком форм, методів і тенденцій формування громадянської культури молоді, зокрема

майбутніх учителів.

У другому розділі – **«Особливості формування громадянської культури майбутніх учителів (60-х роках ХХ – початок ХХІ століття)»** – на основі аналізу архівних джерел, періодики та літератури досліджено особливості формування громадянської культури майбутніх учителів відповідно до кожного періоду.

Охарактеризовано особливості формування громадянської культури майбутніх учителів у період 1961-1970 рр., що пов'язані з посиленням ролі ЛКСМУ і романтизацією виховання громадянських якостей майбутніх учителів. Партійні організації республіки в період шостої, сьомої, восьмої п'ятирічок прагнули навчити молодь оцінювати різноманіття суспільних явищ з позицій робітничого класу – основного носія соціального прогресу, активно сприяли розвитку зв'язків студентів із виробництвом, навчальними закладами, заводами і фабриками. Партійні організації надавали суттєвого значення ідейно-політичному вихованню студентів, свого роду політичній соціалізації молоді, важливе місце в якому займали такі соціальні практики, як: походи й екскурсії місцями революційної, бойової і трудової слави Комуністичної партії і радянського народу; Ленінський залік; факультети громадських професій; школи молодого лектора; масова участь студентів у третьому трудовому семестрі. У розділі виокремлено такі особливості формування громадянської культури майбутніх учителів періоду (1961-1970 рр.): дотримання та повага студентської молоді законів радянського суспільства; шанування звичаїв, традицій, що мають суспільну цінність; відданість політичним інститутам суспільства – радянській державі, Комуністичній партії; непримиренність до порушників соціальних правил життя радянських людей.

Інтеграція навчання майбутніх учителів з науковою, трудовою і громадською діяльністю в досліджуваний період була необхідною умовою формування громадянської культури. Найбільш яскравим підтвердженням розвитку громадянської активності і громадянської культури молоді в досліджуваний період став масовий рух студентських будівельних загонів, у якому брали активну участь майбутні вчителі.

Визначальними особливостями формування громадянської культури майбутніх учителів у період 1971-1990 рр., як свідчить аналіз численних документів, спогадів безпосередніх учасників подій, були: орієнтація на підготовку різнобічно розвиненого фахівця широкого профілю, спроможного вибудувати здорові стосунки із колективом, в тому числі й на виробництві, залучення студентів до науково-дослідної роботи, до участі у студентських будівельних загонах, заохочення до підвищення власного ідейно-політичного рівня й оволодіння марксистсько-ленінською теорією.

Аналіз дозволяє простежити поступове розширення спектру засобів, форм, методів і прийомів формування громадянської культури студентства поряд із розчаруванням молоді в традиційних комуністичних цінностях та ідеалах; поширення протестних настроїв молоді. Саме в означений період формування громадянської культури майбутніх учителів зазнало певних трансформацій: посилилась соціальна нерівність у студентському середовищі, спостерігалось все частіше відчуження системи освіти від запитів суспільства та інтересів молодих

людей. Особливо гостро це було помітно в середовищі студентів-гуманітаріїв, які не боялися демонструвати власне інакомислення як у студентських аудиторіях, так і в позанавчальний час, брати участь у неформальних об'єднаннях і політичних рухах. Разом із тим, на тлі підвищення ідейного рівня навчального процесу народжувалися нові форми і методи, розвивалися нові соціально-виховні практики формування громадянської культури студентства.

Формування громадянської культури майбутніх учителів у період 1971–1990 рр. здійснювалося в тому числі й через стимулювання почуттів інтернаціоналізму, патріотизму, педагогічної етики та громадянського обов'язку, що реалізувалися через систематичну роботу клубів інтернаціональної дружби, проведення вечорів і фестивалів дружби, студентських конференцій, налагодження зв'язків між вузами радянських республік, розширення співпраці з військовими частинами й виробничими колективами, організацію зустрічей зі старими більшовиками, учасниками Жовтневої революції, громадянської та Вітчизняної воєн, героями праці, працівниками народної освіти, діячами науки, літератури, мистецтва тощо. Зауважимо, що ці заходи продукувалися діяльністю комсомольських організацій закладів освіти, які, своєю чергою, надавали виразного ідеологічного забарвлення процесу формування громадянської культури студентської молоді.

Головними недоліками формування громадянської культури майбутніх учителів у період 1971–1990 рр. залишилися формалізм і заорганізованість, а відверті анахронізми комуністичного виховання залишали свій відбиток на формуванні громадянської культури майбутніх учителів, що робило цей процес вразливим і нестабільним.

Аналіз значного масиву нормативно-правових документів і матеріалів дозволив охарактеризувати особливості формування громадянської культури майбутніх учителів у 1991–2009 рр., що пов'язані зі зміною пріоритетів і соціальних установок студентства, появою нових теоретичних концепцій і практичних підходів до громадянського виховання молоді в незалежній Україні. Робота добровільних студентських об'єднань-гуртків, клубів, спортивних секцій, драматичних студій, музичних колективів та інших організацій за інтересами була спрямована на виховання національно-свідомої інтелігенції, оновлення і збагачення інтелектуального фонду нації, вихованню її духовної еліти, примноженню культурного потенціалу студентської молоді, що забезпечить в подальшому високу ефективність діяльності майбутніх спеціалістів на благо української держави.

Провідними особливостями формування громадянської культури майбутніх учителів в означений період стали: орієнтація освітнього процесу на загальнолюдські цінності та істини; знайомство з прогресивними вітчизняними та зарубіжними науковими дискурсами, які через об'єктивні причини раніше були забороненими; використання у громадянському вихованні досвіду західноєвропейських демократій; поступове формування нового типу взаємин викладачів зі студентами, заснованого на принципах педагогічного співробітництва та демократичного стилю спілкування; толерантне представлення студентській аудиторії нових ідеологічних позицій.

Для цього періоду характерним стало запровадження інноваційних основ формування громадянської культури майбутніх учителів, які в майбутньому будуть спроможними забезпечити соціальну справедливість, проявляти власні ціннісні орієнтири, відстоювати свої переконання, власну позицію, брати участь у розвитку демократичного суспільства, держави. Цей факт підтверджує тезу, що перед системою професійної педагогічної освіти постала нагальна потреба виховувати студентську молодь у новому форматі, аби вона мала високий рівень громадянської культури. Це, своєю чергою, розширило спектр підходів до організації громадянського виховання студентської молоді у вищій педагогічній школі, що за згаданих суспільно-політичних умов було спрямоване на самореалізацію молодої людини в умовах демократизації держави.

Основні соціально-виховні практики формування громадянської культури майбутніх учителів були спрямовані на створення сприятливих умов у сфері освіти для реалізації державних установок в галузі громадянського виховання молоді, зокрема формування почуття патріотизму, законслухняності, толерантності, розвиненої національної свідомості; особистості, здатної у майбутній професійній діяльності проявити високий рівень як громадянської культури, так і загальної.

У третьому розділі – **«Використання ідей та історичного досвіду формування громадянської культури майбутніх учителів для розвитку педагогічної освіти»** – визначено, що в системі професійно-педагогічної освіти України формування громадянської культури набуває пріоритетного значення.

У результаті наукової екстраполяції порушено аспект творчого використання ідей та історичного досвіду формування громадянської культури майбутніх вчителів упродовж 60-х років ХХ – початку ХХІ століття, зокрема організаційних форм, прогресивних підходів і методик у сучасну систему педагогічної освіти.

На основі комплексного аналізу суспільно-політичних та соціально-економічних чинників визначено тенденції формування громадянської культури молоді, зокрема майбутніх педагогів у межах обґрунтованої періодизації.

Так, для першого періоду – 1961-1970 рр. характерною є «ідеологічна» тенденція формування громадянської культури майбутніх учителів, яка, незважаючи на зміну епох та керівництва держави, була домінуючою. Громадянська культура майбутнього учителя мала відповідати всім принципам «нової людини» радянської епохи, при цьому культура громадянина трактувалася, передовсім, як культура суто політична.

У другому періоді (1971-1990 рр.), виходячи із тогочасних реалій, ми виокремлюємо «суспільно-політичну» тенденцію формування громадянської культури майбутніх учителів, котра характеризується тим, що студентська молодь не готова була прийняти новий формат суспільних відносин, їхні політичні погляди розсіювалися на тлі «ідеалістичної» тенденції формування громадянської культури та вимагали адаптації до «суспільно-політичної», яка дозволяла обирати власний вектор соціалізації у соціумі (самореалізація, представлення та відстоювання власних поглядів, самоствердження), інтегруючи старі ідеологічні стереотипи та нові суспільно-політичні реалії, що диктував спочатку етап посилення політичного контролю над усіма сферами суспільного життя, а потім час «перебудови»,

потребуючи пошуку нової тенденції в умовах формування громадянської позиції молоді, зокрема майбутніх педагогів.

Для третього періоду (1991-2009 рр.) характерною є «націєтворча» тенденція формування громадянської культури майбутніх учителів. Становлення української державності, інтеграція у європейське і світове співтовариство, відмова від тоталітарних методів управління державою і побудова громадянського суспільства передбачали орієнтацію на людину, націю, пріоритети духовної культури, визначали основні напрями реформування освітнього процесу вищих педагогічних закладів, зокрема у царині формування громадянської культури майбутніх освітян. Тому, обстоюючи «націєтворчу» тенденцію формування громадянської культури майбутніх учителів, надважливо усвідомити сенс і цінність культурності, оскільки найсучасніша педагогічна система та інноваційні технології нездатні виховати гідного громадянина без поваги до своєї Вітчизни, землі, історії, рідної мови, традицій та власного «Я». Тому формування громадянської культури майбутніх учителів, що здійснюється в культурно-освітньому, інформаційному, правовому просторі, має відповідати національним інтересам, досвіду сучасних європейських держав для їх інтелектуального, культурного, соціального, громадського розвитку, які в майбутньому забезпечуватимуть виховання і свідомих, і патріотично спрямованих громадян України.

Отже, мета досягнута, завдання дослідження – виконано.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове наукове розв'язання актуальної проблеми визначення особливостей формування громадянської культури майбутніх учителів у 60-х роках ХХ – на початку ХХІ століття, що полягає в обґрунтуванні специфічного змісту, методів і форм організації цього процесу в означений період.

Дослідження дало можливість сформулювати такі висновки:

1. Здійснений історіографічний та історико-педагогічний аналіз генези формування громадянської культури майбутніх учителів 60-х років ХХ - початку ХХІ століття дозволив виконати систематизацію та ґрунтовний аналіз архівних, історико-педагогічних джерел, що сприяли з'ясуванню сутності та специфіки формування громадянської культури майбутніх учителів розглядуваного періоду. Джерельну базу умовно систематизовано за такими групами: нормативно-правові акти; статистичні та довідникові джерела; архівні матеріали; монографії та навчальні посібники, дисертації; матеріали періодики. З'ясовано, що фундаментальний масив архівних джерел, які розкривають сутність означеної педагогічної проблеми, зберігається у Державних архівах Вінницької та Хмельницької областей, Партархіві у Вінницькій області, а також Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України, м. Київ) та Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО України, м. Київ). У цих джерелах змістовно окреслено чинники, що дозволяють цілісно розкрити генезу змісту формування громадянської культури майбутніх учителів у період 60-х років ХХ – початку ХХІ століття.

Доведено, що феномен «громадянська культура» має тривалу історію, а його генеза прослідковується, виходячи із поступу національної педагогічної думки, що відображена у працях сучасних українських і зарубіжних науковців. Їх комплексний аналіз показав, що визначений історичний період для української освіти, зокрема вищої педагогічної, був доволі складним, оскільки Україна до 1991 р. перебувала у складі СРСР і, зі здобуттям незалежності, націєтворчі й демократичні зміни потрібно було швидко втілювати у систему підготовки майбутніх учителів, які мали діяти у реаліях людино-культуро-дитиноцентризму.

Зіставлення різних поглядів щодо трактування громадянської культури дозволяє стверджувати: громадянська культура є особливим різновидом культури, що охоплює всі сфери життя суспільства. Як наслідок, з'ясовано, що «громадянська культура майбутніх учителів» – це сукупність громадянських цінностей, знань і почуттів, поведінкових патернів, що мотивує та стимулює їх до суспільно-політичної активності з метою самовдосконалення й розвитку держави.

2. На основі визначених критеріїв (конкретно-історичні; нормативно-правові; ідейно-педагогічні; парадигмальні) обґрунтовано основні періоди формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті роки ХХ - початок ХХІ століття):

I-й період – 1961-1970 рр. – «Час ідеології у радянській педагогічній науці» – пов'язаний із посиленням ролі ЛКСМУ і романтизацією виховання громадянських якостей майбутніх учителів.

II-й період – (1971-1990 рр.) – «Еволюція радянської педагогічної науки і суспільна користь» дозволяє констатувати поступове розширення спектру засобів і форм, методів і прийомів професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів поряд із розчаруванням молоді в традиційних комуністичних цінностях та ідеалах, поширенням протестних настроїв.

III-й період – (1991-2009 рр.) – «Зародження національної української педагогічної науки» – характеризується зміною пріоритетів та соціальних установок студентства, появою нових теоретичних концепцій і практичних підходів до формування громадянської культури як молоді загалом, так і майбутніх діячів освітньої галузі незалежної України.

3. Зміст формування громадянської культури майбутніх учителів у визначений період передбачав виховання громадянських якостей, вміння оцінювати різноманіття суспільних явищ з позицій робітничого класу – основного носія соціального прогресу, розвитку зв'язків студентів і робітників, педагогічних навчальних закладів, заводів і фабрик, підвищення ролі суспільних, природничих і спеціальних дисциплін в ідейно-політичному вихованні майбутніх учителів. Після проголошення незалежності (1991 р.) у змісті формування громадянської культури майбутніх учителів відбуваються суттєві зміни: освітній процес починає спрямовуватися на виховання національно-свідомої інтелігенції, виховання духовно багатого і спрямованого на творчий розвиток вчителя, примноження культурного потенціалу студентської молоді педагогічних ЗВО, які в майбутньому забезпечуватимуть виховання і свідомих і патріотично спрямованих громадян України.

Серед організаційних форм розвитку громадянської культури майбутніх учителів домінували: науково-дослідна робота в галузі загальних дисциплін, політичне просвітництво, походи та екскурсії місцями революційної, бойової і трудової слави Комуністичної партії і радянського народу, Ленінський залік, діяльність факультетів громадських професій, школи молодого лектора, масова участь студентів у третьому трудовому семестрі. Разом із тим, починаючи з 1991 р., у педагогічних вищих закладах освіти стала утверджуватися робота добровільних студентських об'єднань-гуртків, клубів, волонтерських об'єднань, спортивних секцій, драматичних студій, музичних колективів та інших об'єднань за інтересами. Такі форми роботи були спрямовані на розвиток націєтворчих і україноцентристських компетентностей майбутніх учителів, що, своєю чергою, сприяло розвитку їхньої як загальної, так і громадянської культури.

Провідними методами формування громадянської культури майбутніх учителів у визначений історичний період були: 1) словесні (різновиди навчально-виховних бесід, колективні читання творів класиків марксизму-ленінізму, заучування на пам'ять положень статутів ЛКСМ, КПРС, Морального кодексу будівника комунізму тощо); 2) наочні (демонстрації радянського виробництва, зустрічі з передовиками комуністичної праці, участь у масових демонстраціях, відвідування концертів, художніх виставок митців – представників соціалістичного реалізму та ін.); 3) практичні (обов'язкове конспектування творів класиків марксизму-ленінізму під час підготовки до всіх, без винятку, лекційних, практичних і лабораторних занять у вищих педагогічних закладах освіти, участь у допомозі радянським колгоспам та радгоспам під час збору урожаю та доглядом за рослинами, участь у засіданнях комітетів, бюро, зборів ЛКСМУ, КПРСУ та ін.).

Доведено, що з утвердженням незалежності України зміст, організаційні форми і методи формування громадянської культури майбутніх учителів були кардинально змінені й почали набувати націєспрямованого, україно-людино-дитиноцентристського характеру.

4. Схарактеризовано тенденції формування громадянської культури майбутніх учителів: 1) «ідеологічну», яка, незважаючи на зміну епох та керівництва держави, була домінуючою; 2) «суспільно-політичну» тенденцію формування громадянської культури майбутніх учителів, яка характеризується тим, що студентська молодь не готова була прийняти новий формат суспільних відносин, інтегруючи старі ідеологічні стереотипи та нові суспільно-політичні реалії, що диктували часи «перебудови»; 3) «націєтворчу» тенденцію формування громадянської культури майбутніх учителів, що передбачає формувати громадянську культуру майбутніх учителів на засадах гуманізму, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості та виступає дієвим механізмом розбудови демократії, верховенства права в Україні з одного боку, а з іншого – є потужним джерелом опозиції державній владі.

5. Визначено такі перспективи творчого використання прогресивних ідей та історичного досвіду формування громадянської культури майбутніх учителів в умовах інноваційного розвитку освітньої галузі України: 1) в сучасних умовах розвитку громадянського суспільства Україні доводиться вирішувати не тільки

універсальні, загальнолюдські проблеми, а й багато викликів специфічного характеру, пов'язаних з особливостями історичного буття, самоідентифікацією, цивілізаційними і національними прагненнями українського народу, а звідси - постає нагальна потреба уведення до змісту професійної підготовки вчителів предметів культурологічного, націєтворчого, спеціально-педагогічного циклів, посилення їх питомої ваги у навчальних планах і програмах для належного формування громадянської культури; 2) створення умов для модернізації та вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх педагогів шляхом удосконалення педагогічної практики, методичної підготовки, реалізації інтегрованих курсів, оновлення системи виховної роботи, формування корпоративної культури в академічному середовищі ЗВО, що базується на цінностях гуманної педагогіки, громадянського суспільства та творчого використання прогресивних надбань формування громадянської культури майбутніх учителів; 3) оновлення технологій професійної підготовки вчителів на особистісно-орієнтованих засадах (духовність, моральність, культура професійно-педагогічного спілкування, культура професійно-педагогічної взаємодії, високий рівень педагогічної майстерності і педагогічного професіоналізму).

Проведене історико-педагогічне дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів цієї актуальної проблеми. До подальших перспектив наукового пошуку вважаємо за доцільне віднести такі напрями: теоретичні й методичні аспекти формування громадянської культури майбутніх учителів у регіональному вимірі, персонографічні дослідження видатних українських діячів освіти, культури, релігії, які опікувалися проблемами формування громадянської культури майбутніх учителів.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНО ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Поливана А.С. Огляд провідних тенденцій виховання громадянської культури майбутніх вчителів на початку ХХІ ст. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Збірник наукових праць. Київ-Вінниця. 2017. Вип. 48. С. 168-171.

(Індексується в міжнародній наукометричній базі Copernicus)

2. Поливана А.С. Вплив соціально-політичних, культурних і освітніх перетворень в системі громадянського виховання студентської молоді в 1990-х роках // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Збірник наукових праць. Київ-Вінниця. 2017. Вип. 49. С.149-153. **(Індексується в міжнародній наукометричній базі Copernicus)**

3. Поливана А.С. Особливості громадянського виховання майбутніх учителів (60-ті роки – 70-ті рр. ХХ ст.) // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Збірник наукових праць. Київ-Вінниця. 2018. Вип. 52.С. 102-107. **(Індексується в міжнародній наукометричній базі Copernicus)**

4. Поливана А.С. Історичні нариси громадянського виховання майбутніх учителів у 1970–1980 рр. // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. 2018. Вип. 84(1). С. 18-23. **(Індексується в міжнародній наукометричній базі Scopus)**

5. Поливана А.С. Моделі формування громадянської культури майбутніх педагогів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя. 2019. Вип. 64. С. 16-24. **(Індексується в міжнародній наукометричній базі Scopus)**

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Polyvana A.S. Definition of the notion of «civic culture» in the context of modern processes of society development // Inovativny vyskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace: zbornik prispevkov mezdinarodnej vedeckej-praktika konferencie / 10-11 marca 2017. Sladkovicovo.2017. P. 34-37.

2. Поливана А.С., Давидюк М.О. Основні тенденції процесу виховання громадянської культури // XIII International scientific and practical Conference «CUTTING-EDGE SCIENCE – 2018». Volume 12: Pedagogical sciences Psychology and sociology. Sheffield. Science and education LTD – P. 22-24.

3. Поливана А.С., Давидюк М.О. Розвиток ідеї громадянської культури студентської молоді в історії педагогіки України ХХ століття // IV Всеукраїнська конференція молодих учених і студентів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень – 2015»: зб. наук. пр. Випуск 4 (7). Вінниця.2015. С. 207-215.

4. Поливана А.С., Давидюк М.О. Стан виховної роботи майбутніх учителів у контексті формування громадянської культури (у 60-тих роках ХХ ст.) // Materialy XIV Miedzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji «Wykształcenie i nauka bez granicy - 2018» (07-15 grudnia 2018 roku). Volume 17. Przemysl. С. 40 - 43.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Поливана А.С. Розвиток ідеї виховання громадянської культури студентської молоді // Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Якість професійної підготовки майбутніх фахівців у коледжі». Випуск 1. Вінницький коледж будівництва і архітектури КНУБА. Вінниця. 2017. С. 45-49.

2. Поливана А.С., Давидюк М.О. Етнічні стереотипи сучасного студентства // III Всеукраїнська конференція молодих учених і студентів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень – 2014»: зб. наук. пр. Вип. 3(6). Вінниця. 2014. С. 297-303.

3. Поливана А.С., Давидюк М.О. Зміст етнічних стереотипів сучасного студентства в ситуації воєнізованого конфлікту між державами // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. 2014. Вип. 42(1). С. 316-324.

Поливана А.С. Формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2020.

У дисертації на основі вивчення джерельної бази дослідження, визначено передумови формування громадянської культури майбутніх учителів у педагогічних ЗВО України впродовж 60-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. Обґрунтовано основні періоди формування громадянської культури майбутніх учителів з урахуванням соціально-політичних, економічних і культурних чинників: I-й період (1961-1970 рр.) – «Час ідеології у радянській педагогічній науці»; II-й період – (1971-1990 рр.) – «Еволюція радянської педагогічної науки і суспільна користь»; III-й період – (1991 – 2009 рр.) – «Зародження національної української педагогічної науки».

Систематизовано й узагальнено особливості формування громадянської культури майбутніх учителів на сучасному етапі професійної підготовки майбутніх педагогів в умовах функціонування демократичного громадянського суспільства. Доведено необхідність пошуку нових форм та методів професійної підготовки майбутніх учителів з метою формування у них високого рівня громадянської культури.

Ключові слова: професійна підготовка майбутнього вчителя, громадянська культура, формування громадянської культури майбутніх учителів, громадянське виховання, педагогічні заклади вищої освіти України.

Полывана А.С. Формирование гражданской культуры будущих учителей (60-е годы ХХ - начало ХХІ века). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского. – Винница, 2020.

В диссертации на основе изучения литературной база исследования, определены предпосылки формирования гражданской культуры будущих учителей в педагогических заведениях высшего образования Украины на протяжении 60-х годов ХХ века – начала ХХІ века. Обоснованы основные периоды формирования гражданской культуры будущих учителей с учетом социально-политических, экономических и культурных факторов: I-й период (1961-1970 гг.) – «Время идеологии в советской педагогической науке»; II-й период – (1971-1990 гг.) – «Эволюция советской педагогической науки и общественная польза»; III-й период (1991 – 2009 гг.) – «Зарождение национальной украинской педагогической науки»

Систематизированы и обобщены особенности формирования гражданской культуры будущих учителей на современном этапе профессиональной подготовки будущих педагогов в условиях функционирования демократического гражданского общества. Доказана необходимость поиска новых форм и методов

профессиональной подготовки будущих учителей с целью формирования у них высокого уровня гражданской культуры.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущего учителя, гражданская культура, формирование гражданской культуры будущих учителей, гражданское воспитание, педагогические заведения высшего образования Украины.

Polyvana A.S. Formation of civic culture of rising teachers (the 60s of the XX-the beginning of the XXI century). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Sciences (PhD): Speciality 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogy. – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. – Vinnytsia, 2020.

The thesis reveals the problems of civic culture formation of rising teachers from 1961 to the beginning of the XXI century by studying the content, specifics and organizational forms of education and upbringing in higher education institutions of Ukraine.

For the first time ever in the national pedagogical science, the genesis of the formation of civic culture of rising teachers in the 1960s - at the beginning of the XXI century is examined; the main periods of formation of civic culture of rising teachers are determined given socio-political, economic and cultural factors: the 1st period – 1961-1970, the 2nd period – 1971-1990, the 3rd period – 1991-2009; the essence, characteristic features and regularities of each of the periods, their continuity and interdependence are determined; the components of civic culture of rising teachers in a historical retrospective view are singled out; formation features of civic culture of rising teachers are explained and their essence is clarified; «ideological» (1961-1970), «socio-political» (1971-1990) and «patriotic-modern» (1991-2009) tendencies of formation of civic culture of rising teachers are demonstrated; the regularities of formation of civic culture of rising teachers, using historical and pedagogical heritage, domestic and foreign experience in educational practice for further development and improvement of educational process in modern higher educational institutions of Ukraine are justified.

As a result of the application of a wide range of specific methods of historical and pedagogical investigation, it is proved that the first period of formation of civic culture of rising educators in (1961-1970 – «Ideology time in Soviet pedagogical science») is characterized by the development of the communist world preparing students to perform a given social role in the educational work. The problems of communist upbringing of the student youth are singled out, its forms and methods are summarized, which were quite a significant and urgent objective of the party leadership. Based on the pedagogic experience of the higher pedagogical school, which is presented in the archival documents of party organizations on ideological-political, labor, moral education and the needs of the society of developed socialism in generating a harmoniously developed personality, the task of a comprehensive approach to the education of student youth is generalized, which ensured close unity of all types of student education in the process of civic culture formation.

The second period of the formation of civic culture of rising teachers (1971-1990 – «The evolution of Soviet pedagogical science and public benefit») is characterized by

educating a sense of internationalism, patriotism, pedagogical ethics and civic duty in students, which was put into practice by means of systematic clubs of international friendships, friendship evening gatherings and festivals, student conferences, networking between twin republican universities, enhanced cooperation with military units, and industrial communities, organizing meetings with the old Bolsheviks, members of the October Revolution, the Civil and Patriotic Wars, heroes of labour, workers of public education, people of science, literature, and art.

The third period (1991-2009) – «The birth of the national Ukrainian pedagogical science») is justified by the fact that in the conditions of socio-political, cultural and educational transformations the ideological foundations of a qualitatively new civic education of students were laid. They were capable of ensuring social justice, their own value orientations, of defending their beliefs and views, participating in the development of a democratic society of their state, etc. The pedagogical education system faced an urgent need to educate student youth in a new format, endowed with a high level of civic culture capable of acting in a changing world.

Based on the analysis of the historical and pedagogical experience of forming the civic culture of rising teachers and the requirements for the student's civic culture, which changed in accordance with historical periods in the time period under investigation (the 60s of the XX – the beginning of the XXI century), youth civic culture at that time was under the influence of a political situation in the country, ideology, and values of society.

According to each of the defined periods specific trends are justified. For instance, for the first period (1961-1970), the «ideological» tendency of forming the civic culture of future teachers is characteristic. The formation of the civic culture of the future teacher at the ideological level was organically combined with the struggle for socialism and communism, the development of students' creative potential, independence and social responsibility.

The second period (1971-1990) made it possible to distinguish the «socio-political» tendency of forming the civic culture of rising teachers. The student youth was not ready to accept the new format of social relations in society, its political views were dissipated against the «idealistic» upbringing tendency and demanded adaptation to the socio-political one, which allowed choosing its vector of socialization in the society (self-manifestation, representation and upholding of one's own views) self-affirmation), integrating old ideological stereotypes and new socio-political realities that the period of «perestroika» dictated, in search of new conditions for the formation of civic culture of youth, in particular, rising teachers.

The third period (1991-2009) is characterized by the tendency of «nation creation» – the formation of civic culture of rising teachers, based on significant changes in social and political life, the proclamation of Ukraine as an independent, sovereign state. This required the abandonment of old authoritarian, administrative-coercive forms and methods of educational work, from mostly quantitative indicators to the approval of the search for the new ones, the orientation on the pedagogical cooperation of the teacher and students, the development of the student's personality, respect for their dignity. Establishment of Ukrainian statehood, integration into the European and world community, rejection of totalitarian methods of government management and building of

civil society provided orientation to the person, nation, spiritual culture priorities, determined the main directions of reforming the educational process on the way of formation of civil culture of the future.

Key words: professional training of a rising teacher, civic culture, formation of civic culture of rising teachers, civic education, pedagogical institutions of higher education of Ukraine.